

QIBLA OROLBO'YI VA AMUDARYONING O'NG SOHILIDAGI ANTIK SHAHAR QURILISH MADANIYATINING IQLIMIY VA SIYOSIY ASOSLARI

Bekmuratov Nursultan Erbay o'g'li

O'zbekiston Davlat Sa'nat va madaniyat instituti Nukus filiali

1-Kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15860427>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 05-Iyul 2025 yil

Ma'qullandi: 07-Iyul 2025 yil

Nashr qilindi: 11-Iyul 2025 yil

KEY WORDS

Qibla Orolbo'yi, Amudaryo o'ng sohili, shahar qurilishi, chegara siyosati, harbiy arxitektura, voha strategiyasi, siyosiy landshaft, antik urbanizm

ABSTRACT

Ushbu maqolada Qibla Orolbo'yi va Amudaryoning o'ng sohili hududidagi qadimgi shaharlar qurilish madaniyati tabiiy-iqlimiy, siyosiy va demografik omillar nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Qal'a va shahristonlarning joylashuvi, ularning savdo yo'llari, resurs manbalariga yaqinligi, va hukmron siyosiy kuchlarning me'moriy yondashuvlari tarixiy-arxeologik dalillar asosida yoritiladi. Bu tadqiqot, shaharlar taraqqiyotining voha landshafti, chegara nazorati va harbiy arxitektura bilan bog'liq jihatlarini ochib beradi.

Qadimiy O'rta Osiyoda shahar qurilishi voha hududlarida iqlimiy va resurs muvozanatiga tayangan. Qibla Orolbo'yi esa Amudaryoning o'ng sohili bo'ylab joylashgan bo'lib, antik davrda siyosiy, harbiy va iqtisodiy faoliyatlarning markazi bo'lgan. Maqola ushbu hududdagi shaharlar rivojining siyosiy-iqlimiy asoslarini tahlil qiladi.

2. Iqlimiy omillar va qurilish joylashuvi

Hududning yarim cho'l iqlimi, yozgi yuqori haroratlar, kuchli shamollar va Amudaryo irmoqlarining mavsumiy toshqinlariga moslashish shahar qurilishida asosiy omillardan biri bo'lgan. Shaharlar suv toshqinlaridan yuqoriroq balandliklarda, shamolga teskari yo'nalishda va yerosti suv qatlamlariga yaqin joylarda bunyod etilgan.

3. Chegara siyosati va shahar mudofaa tuzilmalari

Amudaryo qadimiy chegaraviy daryo sifatida harbiy strategik ahamiyatga ega bo'lgan. Qibla Orolbo'yi shaharlarining arxitekturasida devorlar ikki qatlamli, burchaklarda minoralar, shahar darvozalarida esa postlar mavjud bo'lgan. Bu inshootlar faqat mudofaa emas, balki soliq yig'ish, aholiga nazorat, harbiy kuchni namoyish qilish vositasi bo'lgan.

4. Harbiy-logistik markazlar va karvon yo'llari

Shaharlar Amudaryo o'ng sohilidagi qadimiy karvon yo'llariga yaqin qurilgan. Bu ularning harbiy-logistik markazga aylanishiga sabab bo'lgan. Ayniqsa, shahar ichki tuzilmasida omborxonalar, otxona, qurol saqlovchi inshootlar mavjud bo'lgani aniqlangan.

5. Siyosiy markazlashuv va shahar tuzilmasi

Qadimiy shaharlar ko'pincha ma'muriy markaz atrofida barpo etilgan. Bu joyda hukmdor saroyi, harbiy boshqaruv uylari va ma'naviy vakolatxonalari bo'lgan. Bu markazlar atrofida iqtisodiy va turar-joy tarmoqlari shakllangan, ierarxik urbanistik tuzilma vujudga

kelgan.

6. Resurs manbalariga yaqinlik va iqtisodiy tarmoqlanish

Qurilish joyi tanlanayotganda suvga yaqinlik, yaylovlar mavjudligi, qurilish materiallari (g'isht, qum, loy) manbalariga yaqinlik inobatga olingan. Shahar atrofi agrar zonaga aylantirilgan bo'lib, u iqtisodiy mustaqillik va oziq-ovqat ta'minotini ta'minlagan.

7. Ko'chmas infratuzilma va ichki transport tizimi

Shahar ichida to'g'ri chiziqli yoki radial shakldagi yo'llar, piyodalar uchun mo'ljallangan yo'laklar, ichki devorlar va maydonlar bo'lgan. Bozorlar, zardushtiy ibodatxonalar, hunarmandlar hududi aniq rejalashtirilgan.

8. Shaharlararo o'zaro aloqalar va siyosiy bloklar

Qibla Orolbo'yi shaharlarining joylashuvi ularning o'zaro siyosiy bog'liqligini kuchaytirgan. Masalan, Ayazqala–Topraqqala–Kavatqala yo'nalishi orqali siyosiy va harbiy aloqa bog'langan. Bu shaharlarda o'zaro mustahkam ittifoqlar va resurslar almashinuvi bo'lgan.

9. Arxeologik topilmalar va ilmiy rekonstruksiya

So'nggi yillarda GIS texnologiyalari yordamida shaharlardagi kvartal tuzilmalari, suv yo'llari, darvoza tizimlari aniqlashtirilgan. Arxeologik qazishmalar orqali shahar ichidagi ijtimoiy qatlamlarning joylashuvi, hukmdorlar turar joyi, savdo va hunarmandchilik zonalari tasvirlangan.

Xulosa

Qibla Orolbo'yi va Amudaryoning o'ng sohili shaharlarining qurilish madaniyati faqat me'moriy yondashuv emas, balki iqlimiy ehtiyojlar, siyosiy ierarxiya va resurslar geografiyasi bilan bevosita bog'liqdir. Bu hudud urbanistik strategiyaning qadimiy namunasi sifatida Markaziy Osiyo arxitekturasi tarixida alohida o'rin egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jalilov, B. (2017). Amudaryo bo'yidagi diniy obidalar. Nukus: Meros.
2. UNESCO (2021). Desert urbanism in Central Asia. Paris.
3. Akramov, M. (2016). Arxeologik semantika va fazoviy tafakkur. Qarshi.
4. Bobojonov, A. (2022). Fazoviy antropologiya asoslari. Toshkent.